

परिशिष्ट : दोन
डॉ. शंकर शेष के नाटक

नाम	लेखन काल	प्रकाशक	प्रकाशन काल
१. मूर्तिकार	१९५५	आर्य बुक डेपो, नई दिल्ली	१९७२
२. नई सभ्यता के नये नमूने	१९५६	पांडुलिपि	
३. रत्नगर्भा	१९५६	जगताराम एण्ड सन्स, दिल्ली	१९८४
४. बेटोवाला बाप	१९५८	अनुपलब्ध	
५. तिल का ताड़	१९५८	पांडुलिपि	
६. बिन बाती के दीप	१९६८	पराग प्रकाशन, दिल्ली	१९८५
७. बाढ का पानी (चंदन के दीप)	१९६८	सन्मार्ग प्रकाशन, दिल्ली	१९८४
८. बंधन अपने अपने	१९६९	अनादि प्रकाशन, इलाहाबाद	१९७३
९. खजुराहो का शिल्पी	१९७०	अनादि प्रकाशन, इलाहाबाद	१९७२
१०. फंटी	१९७१	अनादि प्रकाशन, इलाहाबाद	१९७८
११. शंक और द्रोणाचार्य	१९७१	पराग प्रकाशन, दिल्ली	१९८३
१२. कालजयी (मराठी-हिंदी)	१९७३	सन्मार्ग प्रकाशन दिल्ली	१९८७
१३. घरीदा	१९७४	पराग प्रकाशन, दिल्ली	१९७८
१४. अरे ! माघावी खरोबर	१९७४	पराग प्रकाशन, दिल्ली	१९८१
१५. रक्तबीज	१९७६	सन्मार्ग प्रकाशन, दिल्ली	१९८२
१६. पोस्टर	१९७७	पराग प्रकाशन, दिल्ली	१९८३
१७. राक्षस	१९७७	पांडुलिपि	
१८. चेहरे	१९७८	सन्मार्ग प्रकाशन, दिल्ली	१९८३
१९. कोमल गांधार	१९७९	पराग प्रकाशन, दिल्ली	१९८३
२०. आधी रात के बाद	१९८१	आर्य प्रकाशन मंडल, दिल्ली	१९८३
२१. त्रिकोण का चौथा कोण		अप्रकाशित - अनुपलब्ध	

परिशिष्ट : तीन
नाटकों को प्राप्त विविध पुरस्कार

१. मूर्तिकार श्रीनगर की नाटक प्रतियोगिता में प्रथम पुरस्कार से सम्मानित
२. बिन बाली के दीप ८ जनवरी, १९८८ को महाराष्ट्र राज्य नाट्य प्रतियोगिता में द्वितीय पुरस्कार
३. बाढ का पानी मध्य प्रदेश सरकार का ७ हजार पुरस्कार नाट्य लेखन प्रतियोगिता में
४. बंधन अपने अपने मध्य प्रदेश सरकार का ११ सौ रुपियों का प्रथम पुरस्कार नाट्य लेखन प्रतियोगिता में
५. एक और झोपाचार्य कलकत्ता की अनामिका नाट्य संस्थान १९७५ की श्रेष्ठ नाट्यकृति घोषित किया
६. पोस्टर सुवर्ण महोत्सवी प्रयोग में नया किर्तिमान स्थापित किया। ८ जनवरी, १९८८ में महाराष्ट्र राज्य नाट्य स्पर्धा में तीन हजार का प्रथम पुरस्कार
७. घरींदा फिल्म का आशीर्वाद का पुरस्कार
८. दूरियाँ फिल्म का सर्वश्रेष्ठ 'फिल्मफेअर' पुरस्कार और 'आशीर्वाद' पुरस्कार
९. कोमल गांधार साहित्य कला परिषद, दिल्ली द्वारा 'कोमल गांधार' पुरस्कृत

परिशिष्ट : चार
एक और टोपाचार्य का मंचन

१. एक और टोपाचार्य प्रथम मंचन : भोपाल में १९७५, बंबई दूरदर्शन द्वारा प्रस्तुत हुआ।
२. गोरखपुर, 'रुपांतर' नाट्यमंच द्वारा प्रस्तुत हुआ।
३. दिल्ली की नाट्यमंच संस्था 'नागरिक' द्वारा, सन १९७७ में प्रस्तुत हुआ।
४. देहरादून, 'जागृति' संस्था द्वारा, सन १९७७ में प्रस्तुत हुआ।
५. गाजियाबाद, 'गाजियाबाद' नाट्य संस्था द्वारा, सन १९७२ में प्रस्तुत हुआ।
६. इंदौर, 'कलानिकेतन' नाट्य संस्था द्वारा, सन १९७५ में प्रस्तुत हुआ।
७. बंबई, 'भारतीय जन नाट्य संघ (इष्टा)' द्वारा, सन १९९३ में प्रस्तुत हुआ।

'एक और द्रोणाचार्य' प्रस्तुत नाटक का दृश्य

अंजाना श्रीवास्तव, सुलभा आर्य

'इप्सा'ने सादर केलेला 'एक और द्रोणाचार्य'चा प्रयोग अधिक सफाईदार होता. आजच्या भ्रष्टाचारी शिक्षण व्यवस्थेवरच हे नाटक एक विदारक भाष्य करते. आदर्श मूल्यांचे संवर्धन व जपणूक हाच ज्या शिक्षण व्यवस्थेचा उद्देश तीच व्यवस्था भ्रष्टाचाराने कशी पोखरलेली आहे आणि एका आदर्शवादी प्राध्यापकाचा ती कसा बळी घेते, याचे चित्रण हे नाटकात डॉ. शेष यांनी अत्यंत चारदारपणे केले आहे. सत्ताधाऱ्यांच्या पाशात अडकलेला महाभारतातला द्रोणाचार्य एका तेजस्वी गुणवत्तेचा समूह नाश करायलाच कारणीभूत होतो आणि त्यातून सारे सुखच हरवून बसतो. असा भ्रष्टाचार युगातला द्रोणाचार्य नाटककाराने या नाटकात उभा केला आहे. सुमारे दोन दशकापूर्वी लिहिलेल्या या नाटकात, महाभारतातील व्यक्तिरेखांचा आणि कथेचा प्रत्यक्ष प्रसंगाच्या साहाय्याने जुळवलेला संबंध आजमितीला ठोबळ, आणि सांकेतिक वाटून तर्क नाटकातल्या घटना आजही घगधगून वास्तवाचा प्रत्यक्ष दर्शन देत आहे.

आदर्शवादी प्राध्यापक अरविंदची दोलायमान अवस्था आणि परिस्थिती-शरणता अंजाना श्रीवास्तव यांनी कमालीची टोकदार केली. विनोदी अभिनेता म्हणून ख्याती मिळवलेला हा कलावंत गंभीर भूमिकाही तितक्याच समर्थपणे आविष्कारित करू शकतो, हे पाहून त्याच्या अभिनय सामर्थ्याची ओळख पटली. सुलभा आर्यने प्राध्यापकाच्या पत्नीचा मध्यमवर्गीय सांसारिक दृष्टिकोन यथार्थपणे प्रकट केला. मुस्ताकखानने उभा केलेल्या द्रोणाचार्याने विकल्या जाणाऱ्या विद्वत्तेचे गहिरे रूप प्रकट केले. अन्य कलावंतांनीही योग्य साथ दिली.

